

พุทธเศรษฐศาสตร์

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์

ระบบทุนนิยมที่ยึดถือหลักการลดต้นทุนลงให้เหลือน้อยที่สุด และทำกำไรให้ได้มากที่สุด เพื่อการสะสมทรัพย์สินส่วนบุคคลนั้น ได้สร้างปัญหาและวิกฤตการณ์ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศ ต่อประเทศต่างๆ ทั่วโลกอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ชาวพุทธทั้งในซีกโลกตะวันออกและตะวันตกจึงได้พยายามที่จะสถาปนาสิ่งที่เรียกว่า 'พุทธ-เศรษฐศาสตร์' (Buddhist Economics) ขึ้น เพื่อให้เป็นทางเลือกใหม่ที่อาจนำมาทดแทนระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในปัจจุบัน

ในพระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องของชีวิตกับเศรษฐกิจไว้หลายตอน เช่น 'ความจนเป็นทุกข์ในโลก' (ทฬิทฺทียํ ทุกฺขํ โลกํ) ^๑ 'ความหิวเป็นโรคที่ร้ายแรงที่สุด' (ชิมฺจฺฉา-ปรมา โรคา) ^๒ พร้อมทั้งอธิบายว่า คนที่ถูกความหิวครอบงำ มีความทุกข์จากความหิว แม้จะแสดงธรรมให้ฟังเขาก็จะไม่สามารถเข้าใจได้ ^๓ พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตฺโต) กล่าวถึงพุทธเศรษฐศาสตร์ว่า เป็นการพูดถึงพุทธศาสนาด้วยภาษาเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ภายในกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั่นเอง ^๔ ท่านกล่าวว่า

ในพระพุทธศาสนามีหลักอรรถ หรืออัตถะ ๓ แปลอย่างง่าย ๆ ว่า ประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์ท่ามกลาง และประโยชน์สูงสุด หรือจุดหมายเบื้องต้น จุดหมายท่ามกลาง และจุดหมายสูงสุด จุดหมายเบื้องต้นก็คือ ทุฏฐธมฺมิกัตถะ แปลว่า ประโยชน์ทันตาเห็น เป็นประโยชน์ที่มีความมั่นคงเพียงพอทางเศรษฐกิจรวมอยู่เป็นข้อสำคัญ แต่ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจหรือจุดหมายทางเศรษฐกิจนี้ จะต้องประสานและเกื้อกูลต่อจุดหมายอีกสองอย่างที่สูงขึ้นไป คือ สัมปรายิกัตถะ อันเป็นประโยชน์ในทางจิตใจ ในทางคุณธรรม ในทางคุณภาพชีวิต และปรมาัตถะ คือจุดหมายสูงสุด ได้แก่ความเป็นอิสระของมวลมนุษย์ที่ภายในชีวิตจิตใจของแต่ละคน ^๕

โดยปกติแล้วในเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ความกินดี อยู่ดีจะใช้เรื่องของรายได้และการบริโภคต่อหัวเป็นเครื่องวัด เช่น จำนวนเงินที่ใช้จ่ายในด้านการรักษาพยาบาล และการศึกษา เป็นต้น แต่ก็มีคนเป็นจำนวนมากที่ไม่พอใจต่อการเติบโตในทางวัตถุเพียงอย่างเดียว โดยให้ความสำคัญกับคุณค่าของชีวิตมากขึ้นและเน้นวัตถุน้อยลง พุทธเศรษฐศาสตร์เกิดขึ้นจากวัตถุประสงค์ใหม่ในทางเศรษฐกิจนี้ เกลนและบาร์บารา อเล็กซานดริน (Glen and Barbara Alexandrin) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน กล่าวว่า

พุทธเศรษฐศาสตร์จะนำหลักของเศรษฐศาสตร์ การคำนวณ และเทคนิคการวางแผนมาใช้ โดยเพิ่มเติมสิ่งที่เรียกว่า ปัจจัยพุทธ (buddha-element) เข้าไป ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่เป็นชาวพุทธ และแนวคิดของพุทธศาสนา^๖

"สัมมาอาชีวะ" (การเลี้ยงชีวิตชอบ) เป็นหนึ่งในมรรค ๘ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน หลักของสัมมาอาชีวะ นั้นส่งเสริมการผลิตที่เป็นคุณประโยชน์ต่อทุกฝ่าย สัมมาอาชีวะเป็นหนทางของการทำงาน การผลิต และการได้มาซึ่งทรัพย์สินตามแนวทางของพุทธศาสนา อี เอฟ ชูมาเกอร์ (E. F. Schumacher) ผู้บุกเบิกแนวคิดเรื่องพุทธเศรษฐศาสตร์ อ้างว่า มิใช่ความมั่งคั่งหรืออก แต่เป็นความยึดติดในความมั่งคั่งต่างหากที่เป็นอุปสรรคต่อความพ้นทุกข์ มิใช่ความยินดีต่อสิ่งอันน่ายินดีหรืออก แต่ความกระหายอยากต่างหากที่เป็นอุปสรรคต่อพระนิพพาน^๗ คำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องจริยธรรมทางเศรษฐกิจ ได้ให้พื้นฐานบางประการที่อาจนำมาใช้เป็นหลักของพุทธเศรษฐศาสตร์ได้^๘

ก. ธรรมชาติของงานและการจ้างงาน

อเล็กซานดริน ได้สร้างรูปแบบของพุทธเศรษฐศาสตร์โดยการเพิ่มสิ่งที่เรียกว่า "ปัจจัยพุทธ" เข้าไปในเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ปัจจัยพุทธเป็นพลังกระตุ้นในทางจริยธรรมที่สามารถนำทางพฤติกรรมของบุคคล

รวมทั้งพฤติกรรมในทางเศรษฐกิจด้วย หลัก "ปารมิตา ๖" ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนาฝ่ายมหายาน อาจเป็นตัวอย่างหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่า ปัจจัยพุทธ ปารมิตา ๖ นั้นประกอบด้วย ทาน (ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่) ศีล (ความประพฤติดีงาม) ขันติ (ความอดกลั้นอดทน) วิริยะ (ความพากเพียร) ฐานะ (ความตั้งมั่นแห่งจิต) และ ปรชญา (ปัญญาความรอบรู้)^๙

ปัจจัยพุทธที่เกี่ยวข้องกับงาน (work) หรือการผลิตในระบบเศรษฐกิจมากที่สุด ได้แก่ ความตั้งมั่นแห่งจิต ความพากเพียร ความอดทน และความประพฤติที่ดีงาม^{๑๐} งานเป็นสิ่งที่ทำให้หลักแห่งการช่วยเหลือซึ่งกันและกันกลายเป็นความจริงขึ้นมา งานไม่ควรจะกลายเป็นความจำเป็นที่น่าเบื่อหน่าย ซึ่งตรงข้ามกับความสุข แต่งานควรจะเป็นส่วนหนึ่งของความกลมกลืนระหว่างชีวิตประจำวันกับการปฏิบัติธรรม อเล็กซานดริน อ้างว่า

ชาวพุทธควรเลือกงานด้วยความระมัดระวัง เพื่อว่างานที่ทำนั้นจะได้เป็นทั้งการผลิตและการช่วยเหลือผู้อื่นไปด้วยในตัว เป็นสมาธิในการกระทำ อันจะนำมาซึ่งรายได้ในทางจิตใจอย่างใหญ่หลวง เขาควรจะหลีกเลี่ยงงานบางประเภท เช่น เป็นคนฆ่าสัตว์ เป็นแม่เล้าหรือแมงดา เป็นหน่วยปฏิบัติการลับแบบไซเวียด เป็นนักวิจัยที่ไม่ได้ผลิตงานสร้างสรรค์ต่อสังคม หรือเป็นนักบริหารชนิดที่อยู่ตามถนนเมดิสัน เขาควรจะพยายามทำงานกับบริษัทที่ไม่เอาไรด์เอาเปรียบ ที่ผลิตแต่สินค้าอันเป็นประโยชน์หรือทำงานในอุตสาหกรรมที่ให้บริการที่สำคัญ อย่างน้อยที่สุดเขาควรจะ "ทำงาน" ไม่ว่างานนั้นจะเป็นอะไรก็ตาม ด้วยจิตใจที่แน่วแน่มั่นคง และด้วยวิธีการที่เป็นการทำลายน้อยที่สุด^{๑๑}

ในพุทธเศรษฐศาสตร์ งานมิใช่เป็นเพียงวิธีการที่จะให้ได้มาซึ่งปัจจัยในการดำรงชีพเท่านั้น แต่ยังเป็นหนทางซึ่งมนุษย์ใช้ในการพัฒนาทักษะและสติปัญญาของตนอีกด้วย นอกจากนี้งานยังเป็นสื่อกลางที่ทำให้มนุษย์ได้ร่วมกันสร้างชุมชนของตนเองขึ้น ดังนั้นสภาพแวดล้อมของการทำงานจึงควรที่จะเอื้ออำนวยต่อสุขภาพ การสร้างสรรค์ และความรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกันของทุกคน

งานและการจ้างงาน (employment) เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด การจ้างงานโดยพื้นฐานแล้วควรเป็นการรับใช้วัตถุประสงค์ของมนุษย์ ในอันที่จะแสวงหาความเป็นเลิศในงานของตน มากกว่าที่จะเป็นเพียงการผลิตเพื่อผลกำไร จอห์น ซี เรนส์ (John C. Raines) นักวิชาการชาวอเมริกัน ได้พัฒนาแนวคิดเรื่อง "งาน" และ "เครื่องมือ" (tools) ไว้ที่น่าสนใจยิ่งว่า

งานโดยพื้นฐานแล้วคือสังคมและประวัติศาสตร์ คนงานแต่ละคนในขณะที่ทำงานของตนนั้นได้สืบทอดมรดกทั้งหมดของเครื่องมือมนุษย์ และทักษะในการใช้เครื่องมือ นั้น ซึ่งได้พัฒนาและส่งต่อกันมาในหมู่ผู้ใช้เครื่องมือรุ่นก่อน ๆ เป็นเวลาหลายพันชั่วอายุคนแล้ว มรดกนี้เป็นของขวัญที่เราเองมิได้เป็นผู้จัดทำมา แต่เป็นคุณความดีร่วมกัน ซึ่งกลายเป็นของเราเพียงเพราะว่าเราเป็นมนุษย์ ในการเดินทางอันยาวนานของผู้คนทั้งหมดที่ทำงานอยู่ในสังคมและอยู่ในกาลเวลา^{๑๖}

กล่าวโดยสรุป งาน การจ้างงาน และแม้แต่เครื่องมือในการทำงาน เป็นเรื่องของคุณค่ามากกว่าเป็นเพียงเรื่องของการดำรงชีวิตในทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๑. คุณค่าของงาน

ในพุทธเศรษฐศาสตร์ มนุษย์ควรมีทักษะประสิทธิภาพ ความตั้งใจจริง และความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน (*อุฏฐานสัมปทา*)^{๑๗} มนุษย์เรียนรู้และพัฒนาทักษะความเป็นเลิศจากการทำงาน งานเป็นภาพสะท้อนถึงความสามารถและสติปัญญาของแต่ละคน งานให้อโอกาสแก่มนุษย์ในการพัฒนาตนเอง สัมพันธ์กับชุมชน และมีมิตรภาพกับบุคคลอื่น (กัลยาณมิตรตต) อันจะช่วยให้เขาสามารถเอาชนะ "อิตตา" ของตนด้วยการทำงานร่วมกับผู้อื่น อย่างไรก็ตามการทำงานในทุกวันนี้ส่วนใหญ่แล้ว มิได้เป็นไปตามคุณค่าของพุทธเศรษฐศาสตร์ดังกล่าว

ในระบบเศรษฐกิจปัจจุบัน นายจ้างมักจะมองการจ้างงานเป็นเพียงแค่ต้นทุนการผลิตที่จะต้องลดลงให้

เหลือน้อยที่สุด ถ้าหากว่าไม่สามารถใช้เครื่องจักรมาทำงานแทนได้ ตรงกันข้ามคนงานก็จะมองการทำงานว่าเป็นความจำใจ ในแง่นี้การทำงานก็คือการเสียสละความสุขส่วนตัวโดยมีค่าจ้างเป็นสิ่งตอบแทน ดังนั้นสิ่งที่ดีที่สุดจากแ่งมุมของนายจ้างก็คือการได้ผลผลิตโดยไม่ต้องจ้างลูกจ้าง และสิ่งที่ดีที่สุดจากแ่งมุมของลูกจ้างก็คือการมีรายได้โดยไม่ต้องทำงาน ซูมาเกอร์ วิจารณ์แนวความคิดเรื่องงานและความสุขส่วนตัวในเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ว่า

การจัดรูปแบบการทำงานในลักษณะที่ทำให้งานไม่มีความหมาย น่าเบื่อ ไร้คุณค่า หรือบีบบังคับประสาทสำหรับคนงาน เป็นสิ่งที่แตกต่างจากการประกอบอาชีพการงานเพียงเล็กน้อยเท่านั้น นับเป็นการให้ความสำคัญกับสินค้ามากกว่ามนุษย์ เป็นการขาดความกรุณาอย่างชั่วร้าย และเป็นการยึดติดในระดับที่ทำให้ลายจิตวิญญาณ อันสื่อให้เห็นถึงด้านที่ล้าหลังที่สุดของชีวิตมนุษย์ เช่นเดียวกับการแสวงหาแต่ความสนุกเพลิดเพลินโดยไม่ทำงานนั้น ก็นับเป็นความเข้าใจผิดอย่างสิ้นเชิงต่อความจริงพื้นฐานของการดำรงอยู่ของมนุษย์ กล่าวคือ การทำงานและการพักผ่อนหย่อนใจเป็นส่วนประกอบซึ่งกันและกันในกระบวนการเดียวกันของการดำรงชีวิต และไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ โดยไม่ทำลายความพึงพอใจของการทำงานและความสุขของการพักผ่อนหย่อนใจ^{๑๘}

ในพุทธศาสนา การทำงานเพื่อตอบสนองคุณภาพชีวิตจะทำให้ได้รับความพึงพอใจตลอดเวลา เรียกว่าทำงานด้วยฉันทะ ส่วนการทำงานด้วยความต้องการสิ่งเสพประนเปรอ จะทำให้ไม่ได้รับความพึงพอใจตลอดเวลา เรียกว่าทำงานด้วยตณหา ในการทำงานด้วยตณหานั้น เมื่อยังทำงานอยู่ยังไม่ได้รับโภคก็ยังไม่ได้รับความพึงพอใจ จึงทำงานโดยไม่มีความสุขตลอดเวลา พระธรรมปิฎกให้ความเห็นว่า

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ตะวันตกนี้มาจากฐานความคิดที่ถือว่า work คือการทำงานเป็นเรื่องจำใจ เราทำงานคือ work แล้วได้เงินมาบริโภค เราจึงจะมีเวลาเหลือที่จะมี leisure หากความสุขสำราญยามพักผ่อนจากงาน แล้วก็ได้รับความพึงพอใจ ฉะนั้นงานกับความพึงพอใจจึงเป็นคน

ละเรื่องกันอยู่ต่างหากเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมตะวันตกได้ปลูกฝังนิสัยรักงาน และความรู้ให้แก่ฝรั่งอย่างแน่นลึก ฝรั่งจึงมักศึกษา ค้นคว้าและทำงานอย่างเอาจริงเอาจังอุทิศตัว แต่ถ้าสังคมใดไม่มีวัฒนธรรมที่ใฝ่รู้และรักงานเป็นฐานที่มั่นคง แล้วไปรับเอาความคิดแบบทำงานเพื่อเป็นเงื่อนไขให้ได้ผลตอบแทนมาถือปฏิบัติ ก็จะต้องเกิดปัญหา มีผลเสียแก่การทำงาน แก่เศรษฐกิจ แก่ชีวิตและสังคมทั้งหมด ^{๑๔}

พุทธเศรษฐศาสตร์ถือว่าการทำงานของมนุษย์เป็น สิ่งที่มีคุณค่าในตัวเองและเป็นการสร้างชุมชน มากกว่าที่จะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว เมื่อมีการทำงานในเงื่อนไขที่เหมาะสม งานจะช่วยเสริมสร้าง ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และอิสรภาพ ในขณะที่เดียวกับ ที่มีการผลิตสิ่งที่เป็นประโยชน์ด้วย เจ ซี กุมารัปปะ (J. C. Kumarappa) นักเศรษฐศาสตร์และนักปรัชญา ชาวอินเดีย แสดงทรรศนะว่า

ถ้ามีการทำงานในลักษณะที่ถูกต้องแล้ว ก็จะมีผลต่อ พัฒนาการในด้านสูงของมนุษย์ เช่นเดียวกับที่อาหารส่งผล ต่อร่างกาย งานจะช่วยบำรุงเลี้ยงและทำให้มนุษย์สูงส่ง ยิ่งขึ้น และจะทำให้เขาผลิตสิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่ความสามารถ จะพึงมี งานจะช่วยให้เจตจำนงอิสระของเขาดำเนินไปใน ทิศทางที่เหมาะสม และฝึกฝนสัญชาตญาณอย่างสัตวิในตัวเขาให้พัฒนาไปในช่องทางที่ก้าวหน้ายิ่งขึ้น งานเป็น พื้นฐานที่ดีเลิศสำหรับมนุษย์ในการแสดงออกถึงระดับของ คุณค่า และพัฒนาบุคลิกภาพของเขา ^{๑๖}

ตามทรรศนะของพุทธเศรษฐศาสตร์ ประชาชน ควรต้องรู้จักวิธีการปกป้องรายได้ของตนเอง ที่หามาได้ โดยสุจริตจากหยาดเหงื่อและแรงงานของตน (อารักข-สัมปทา) ^{๑๗} เขาควรจะมีสิทธิได้รับรู้ข่าวสารข้อมูล และ ตระหนักถึงสถานการณ์การทำงานของตน เพื่อจะได้อยู่ในฐานะที่สามารถปกป้องรายได้ที่แท้จริงของตนเองได้ คำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องการปกป้องรายได้ของ ตนเองนี้ อาจตีความสำหรับสังคมปัจจุบันได้ว่า พุทธ-ศาสนาสันับสนุนสหภาพแรงงานในการปกป้องค่าจ้าง แรงงาน และการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของการทำงาน รัฐจำเป็นที่จะต้องสนับสนุนสหภาพแรงงานอย่างแข็งขัน

และนโยบายแรงงานจะต้องคำนึงถึงสิทธิพื้นฐานของ ความเป็นมนุษย์

ระบบของพุทธเศรษฐศาสตร์ตามที่ซูมาเกอร์กล่าวไว้ แบ่งหน้าที่การทำงานออกเป็นสามลักษณะด้วยกัน ประการแรกเปิดโอกาสให้ผู้คนได้ใช้และพัฒนาขีดความ สามารถของตน ประการที่สองทำให้เขาสามารถเอาชนะ "อัตตา" ของตนเองด้การทำงานร่วมกับผู้อื่น และ ประการที่สามเป็นการผลิตสินค้าและบริการที่จำเป็น ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ (สมชีวิตา) ^{๑๘}

๒. หลักของการจ้างงาน

ใน *สิงคาโลวาทสูตร* พระพุทธเจ้าตรัสว่า นายจ้าง ควรให้ลูกจ้างหรือคนงานทำงานตามความสามารถของตน เขาควรให้ชายและหญิงที่มีคุณธรรมอันได้พิสูจน์แล้ว ทำงานในตำแหน่งหน้าที่ที่มีความรับผิดชอบสูง นายจ้าง ควรสร้างความรู้สึกรักกันที่พี่น้องระหว่างตนเองกับลูกจ้าง ปรับปรุงสภาพแวดล้อมของการทำงานให้ถูกสุขลักษณะ และปฏิบัติกับคนงานในฐานะมนุษย์ที่เสมอภาคกัน นายจ้างควรจัดหาสวัสดิการสำหรับคนงาน โดยให้อาหารและค่าจ้างที่เพียงพอ ดูแลในยามเจ็บไข้ได้ป่วย แบ่งสรรผลกำไรให้ อนุญาตให้ผลงานได้ตามสมควร และให้รางวัลตอบแทนในโอกาสพิเศษต่างๆ ^{๑๙} ควรจะ กล่าวย้ำในที่นี้ว่า ในพุทธเศรษฐศาสตร์ คนงานไม่เพียง แต่จะได้รับค่าจ้างที่เพียงพอต่อการครอบครัวเท่านั้น แต่ ยังสมควรได้รับส่วนแบ่งของผลกำไรจากงานของตน อีกด้วย

อเล็กซานดริน ได้พัฒนาทฤษฎีพุทธเศรษฐศาสตร์ ของตนโดยการเน้น "ปัจจัยพุทธ" ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรม ทางเศรษฐกิจ เช่น ความตั้งมั่นแห่งจิต ความกรุณา ปราณี ความพากเพียร ความอดทน และปัญญาความ รอบรู้ ^{๒๐} พร้อมทั้งยกตัวอย่างผู้ประกอบการที่เป็นชาว พุทธในการทำธุรกิจ ดังนี้

ผู้ประกอบการชาวพุทธดำเนินกิจการโรงหล่อเล็ก ๆ ที่ไม่ สังกัดสหภาพแรงงาน โดยผลิตลูกบิดประตูทองเหลือง

เมื่อความต้องการสินค้าชนิดนี้ลดต่ำลง โดยหลักของ เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่แล้ว เขาควรจะไล่แซม ซึ่งเป็นคนงาน ที่มีอายุมากที่สุด และมีประสิทธิภาพในการทำงานน้อย ที่สุดออกจากงาน เราสันนิษฐานกันว่า เขายังคงให้แซม ทำงานต่อไป โดยอาจจะลดค่าจ้างของแซมลง หรืออาจจะ ลดค่าจ้างของคนงานทั้งหมดโดยเฉลี่ยลง รวมทั้งค่าตอบแทน ของเขาเองด้วย เขาอาจจะพยายามสร้างความต้องการขึ้นมาใหม่ โดยอาจจะผลิตสินค้าที่เป็นประโยชน์ชนิดใหม่ ด้วยการทำให้เขาได้ช่วยดูสุขภาพของการว่างงาน ในสังคมให้ลดน้อยลง^{๒๑}

แม้ว่าผู้ประกอบการชาวพุทธจะไม่ได้ละเลยในเรื่อง ของผลกำไร หรือปัจจัยในทางเศรษฐกิจอื่นๆ ก็ตามแต่ เขาก็ได้นำเอา "ปัจจัยพุทธ" เข้ามาพิจารณาด้วยในการ ทำธุรกิจ ข้อเสนอของอเล็กซานดรินดูเหมือนจะเป็นจริง ได้ในธุรกิจขนาดเล็ก แต่สำหรับปัญหาของระบบเศรษฐกิจ โดยรวม (เช่น นโยบายของรัฐในการประกันการจ้างงาน เต็ม เป็นต้น) แล้วข้อเสนอนี้จะสามารถเป็นจริงได้มาก น้อยแค่ไหนเป็นเรื่องที่น่าติดตามกันต่อไป

เศรษฐศาสตร์สมัยปัจจุบัน ได้แยกกิจกรรมทาง เศรษฐกิจออกมาพิจารณาต่างหากจากกิจกรรมด้านอื่น ๆ ของชีวิตมนุษย์และจากวิทยาการแขนงอื่นๆ โดยเรียก กันว่าเป็นความชำนาญเฉพาะด้าน (specialization) อันเป็นลักษณะของความเจริญในยุคอุตสาหกรรม แต่ ในพุทธเศรษฐศาสตร์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่อาจแยก โดดเดี่ยวจากความรู้ความชำนาญ และกิจกรรมด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ได้ เศรษฐศาสตร์จึงไม่อาจเป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้น ในตัวของมันเอง แต่ต้องอิงอาศัยกันกับวิทยาการด้าน อื่นๆ ในระบบความสัมพันธ์ของสังคมและชีวิตมนุษย์ พระธรรมปิฎกเห็นว่า

ถ้าหากว่าเศรษฐศาสตร์ไม่รู้ เข้าใจ และปฏิบัติการณ์ไม่ทั่วถึง ไม่ตลอดสายกระบวนการของเหตุปัจจัยแล้ว วิทยาการ เศรษฐศาสตร์นั้นก็จะไม่สามารถแก้ปัญหาและสร้างผลดีให้ สำเร็จตามความประสงค์ได้ เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ถูก ธรรม^{๒๒}

พุทธเศรษฐศาสตร์มีลักษณะเป็นทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ระบบชีวิตของพุทธศาสนาที่เรียกว่า

มรรค นั้นแต่ละข้อมีคำว่า สัมมา (โดยถูกต้อง) กำกับไว้ เสมอ เช่น สัมมาอาชีวะ หมายถึงการทำงานที่ถูกต้อง นั่นคือมีความพึงพอใจในงาน เพราะผลของงานนั้นก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตขึ้น จุดมุ่งหมายของเศรษฐศาสตร์ ที่แท้จริงจึงอยู่ที่การพัฒนาศักยภาพของมนุษย์เพื่อให้เกิดคุณภาพของชีวิต พระธรรมปิฎกเห็นว่า

ถ้าจะให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริง ในการแก้ไข ปัญหาของมนุษย์ ก็จะต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุก อย่างไม่ว่าจะเป็นการผลิตก็ดี การทำงานก็ดี การบริโภคก็ดี การแจกจ่ายก็ดี เป็นกิจกรรมในการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต และพัฒนาศักยภาพเพื่อชีวิตที่ดีงาม เราสามารถทำให้ กิจกรรมในทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการ พัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตลอดเวลา และนี่เป็นทางหนึ่งที่จะ ทำให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริงในการที่จะแก้ปัญหา ของมนุษย์^{๒๓}

ตามทรรศนะของชาวพุทธ การค้ามนุษย์ไม่ว่าจะ เป็นในรูปแบบใดก็ตาม ควรถูกประณามว่าเป็นความชั่วร้าย เป็นการละเมิดต่อสิทธิมนุษยชนในขั้นพื้นฐาน การให้ ลูกจ้างต้องทำงานหนักด้วยระยะเวลาที่ยาวนานและใน สภาพแวดล้อมของการทำงานที่เลว รวากับว่าบุคคล เหล่านั้นเป็นข้าทาสนั้น ขัดต่อหลักการของชาวพุทธ อย่างชัดเจน คนงานควรจะได้รับปฏิบัติเยี่ยงมนุษย์ ที่เสมอภาค มิใช่ "สิ่งของ" ที่นับกันเป็นหน่วยในทาง เศรษฐกิจ ในทรรศนะของซูมาเกอร์การใช้เครื่องจักรนั้น มีอยู่สองทางด้วยกัน ทางหนึ่งเป็นการเสริมสร้างทักษะ และกำลังของมนุษย์ในการทำงาน ส่วนอีกทางหนึ่ง เป็นการแปรเปลี่ยนงานของมนุษย์ให้กลายเป็นข้าทาส แบบเครื่องจักร^{๒๔} ในโรงงานของบริษัทข้ามชาติความ ชำนาญเฉพาะด้านถูกแปรรูปให้เป็นการแบ่งกระบวนการ ผลิตออกเป็นส่วนย่อย เพื่อให้การผลิตดำเนินไป อย่างรวดเร็ว โดยที่ไม่มีใครทำอะไรมากไปกว่าการ ประกอบชิ้นส่วนเพียงไม่กี่ชิ้นอย่างจำเจซ้ำซากเท่านั้น ซูมาเกอร์ได้แย้งว่า

ในทรรศนะของชาวพุทธ การเห็นสินค้ามีความสำคัญมาก กว่ามนุษย์และการบริโภคสำคัญมากกว่ากิจกรรมที่สร้าง-

สวรรค์ นับเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับสังขจะอย่างสิ้นเชิง มันหมายถึง การย้ายจุดเน้นจากคนงานไปยังผลผลิตของงาน นั่นคือ จากมนุษย์ไปยังสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ นับเป็นการพ่ายแพ้แก่พลังของความชั่วร้าย^{๒๕}

ตามทรรคนะของชาวพุทธแล้ว ไม่ว่าจะเป็นทาส ในยุคก่อนหรือทาสในรูปแบบใหม่ตามโรงงานอุตสาหกรรมหรืออุตสาหกรรมทางเพศในยุคปัจจุบันก็ตาม นับเป็นการละเมิดต่อธรรมชาติพื้นฐานของมนุษย์และขัดต่อหลักการสิทธิมนุษยชน

๓. การว่างงานและความยากจน

พุทธเศรษฐศาสตร์ถือว่า การว่างงานไม่เพียงแต่ทำให้ขาดโอกาสในการแสวงหาปัจจัยเครื่องยังชีพเท่านั้น แต่ยังเป็น การขาดโอกาสในการพัฒนาทักษะและสติปัญญาของมนุษย์อีกด้วย การว่างงาน ความยากจน และการเอารัดเอาเปรียบทางเศรษฐกิจในรูปแบบต่างๆ จึงถือเป็น "ความรุนแรงทางเศรษฐกิจ" ซึ่งอาจนำไปสู่การประกอบอาชญากรรมและความรุนแรงในรูปแบบอื่นได้ ดังนั้นการทำงานเต็มเวลาภายใต้สภาพแวดล้อมที่ดี และได้รับค่าตอบแทนที่เหมาะสม จึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญของนโยบายการจ้างงานในพุทธเศรษฐศาสตร์ เมื่อคนมีงานทำเต็มเวลาเขาจะมีโอกาสพัฒนาขีดความสามารถของตนสู่ความเป็นเลิศ เขาจะสามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวให้มีความสุขได้ และจะรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ถ้าคนไม่มีงานทำเขาจะรู้สึกสิ้นหวัง ไม่ใช่เพียงเพราะการขาดรายได้เท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะการขาดเหตุปัจจัยที่จะหล่อเลี้ยงและพัฒนาขีดความสามารถของตนเองจากการทำงานซึ่งไม่มีสิ่งอื่นจะมาทดแทนได้ ด้วยการงานที่มีความหมายและด้วยปัจจัยที่เพียงพอต่อการครองชีวิตที่ดีเท่านั้น ที่คนเราจะสามารถมีชีวิตอยู่อย่างสงบสุขและสนใจในสิ่งที่ละเอียดอ่อน เช่น หลักคำสอนทางพุทธศาสนาในเรื่องความเมตตากรุณา และการไม่เบียดเบียน (อหิงสา) เป็นต้น

พุทธเศรษฐศาสตร์ถือว่า ความยากจนเป็นอาชญากรรมในระดับโครงสร้าง ความยากจน (ทพิทุทีย) โดย

ตัวของมันเองมิใช่สิ่งที่พุทธศาสนายกย่องสรรเสริญ พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ความจนและหนี้สินเป็นทุกข์ในโลก"^{๒๖} แม้จะมีคำสอนว่าพระภิกษุควรจะมีกนน้อยสันโดษ แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงเคยสรรเสริญความยากจนเลย แม้แต่ในหมู่ภิกษุสงฆ์ ตามทรรคนะของพระธรรมปิฎก ความสันโดษคือการไม่มีความต้องการเทียมหรือความต้องการในสิ่งเสพรนเปรอ แต่มีความต้องการแท้หรือความต้องการคุณภาพชีวิต ท่านกล่าวว่า

การที่เราเข้าใจความหมายของสันโดษผิดพลาด ก็เพราะไม่ได้แยกเรื่องความต้องการ คนที่มีความสันโดษนั้น ยังต้องมีความต้องการคุณภาพชีวิตด้วยจึงจะเป็นความหมายที่ถูกต้อง จุดที่พลาดก็คือ เมื่อไม่รู้จักแยกประเภทความต้องการ ก็เลยพูดคลุมปฏิเสธความต้องการไปเลย คนสันโดษก็เลยกลายเป็นคนที่ไม่ต้องการอะไร... ในทางพุทธศาสนานั้น สันโดษจะต้องมาคู่กับความเพียรเสมอไป สันโดษเพื่ออะไร เพื่อจะได้ประหยัดแรงงานและเวลาที่จะสูญเสียไปในการที่จะปรนเปรอตน แล้วเอาแรงงานและเวลานั้น ไปใช้ในการทำงานปฏิบัติหน้าที่เพื่อสร้างเสริมคุณภาพชีวิต^{๒๗}

ความยากจนเป็นสาเหตุหนึ่งของการประพฤตินิสิตศีลธรรม เช่น การลักขโมย การพุดบด ความเกลียดชัง ความรุนแรง และความทารุณโหดร้าย ซึ่งบ่อยครั้งนำไปสู่การประกอบอาชญากรรม วัลโปลา ราหุล (Walpola Rahula) พระนักวิชาการพุทธศาสนาชาวศรีลังกา อ้างว่า ความพยายามที่จะขจัดอาชญากรรมด้วยการลงโทษนั้น ไม่มีประโยชน์และไม่ประสบความสำเร็จ ท่านอ้างคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า

เพื่อที่จะกำจัดอาชญากรรมให้หมดไป สถานะทางเศรษฐกิจของประชาชนควรจะได้รับปรับปรุง ควรจะมีการแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์พืช และสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ทางด้านเกษตรกรรมแก่ชาวไร่ชาวนา ควรจะมีการจัดหาเงินทุนแก่พ่อค้ารายย่อยและผู้ประกอบการธุรกิจรายย่อย ควรจะมีการจ่ายค่าจ้างแรงงานที่เพียงพอแก่ผู้ใช้แรงงาน เมื่อประชาชนมีรายได้ที่เพียงพอต่อการครองชีพแล้ว เขาจะรู้สึกพอใจ จะไม่มีความกลัวและความวิตกกังวล และผลที่ติดตามมาก็คือ ประเทศจะมีแต่ความสงบสุขปราศจากอาชญากรรม^{๒๘}

พุทธเศรษฐศาสตร์ถือว่าการเอาชนะปัญหาความยากจนในเชิงโครงสร้าง และการมีระบบเศรษฐกิจที่เสมอภาคเป็นเรื่องที่สำคัญ ปรัชญาทางสายกลางของพุทธศาสนามีได้สนับสนุนความยากจน แต่ส่งเสริมวิถีชีวิตที่สันติและเรียบง่าย โดยมีปัจจัยสี่ที่เพียงพอต่อความต้องการของมนุษย์

ข. การบริโภคและคุณภาพชีวิตของมนุษย์

เศรษฐศาสตร์กับพุทธศาสนามีความเห็นตรงกันข้อหนึ่งที่ว่า ทศพยากรธรรมชาตินั้นมีจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์มีไม่จำกัด พระพุทธเจ้าตรัสไว้ตอนหนึ่งว่า “แม่น้ำเสมอด้วยดินหาไม่มี” (นตถิ ดินหาสมานที) เศรษฐศาสตร์เริ่มต้นที่ความต้องการของคนซึ่งเป็นเรื่องของคุณค่าที่อยู่ในจิตใจ จุดมุ่งหมายของเศรษฐศาสตร์ก็คือการตอบสนองความต้องการของคนเพื่อให้เกิดความพึงพอใจซึ่งก็เป็นคุณค่าทางจิตใจเช่นเดียวกัน เศรษฐศาสตร์จึงขึ้นต้นและลงท้ายด้วยเรื่องคุณค่าทางจิตใจ นอกจากนั้นการตัดสินใจในทางเศรษฐกิจก็ต้องอาศัยคุณค่าต่างๆ เป็นอันมาก เมื่อเศรษฐศาสตร์ไม่อาจจะเป็นอิสระจากเรื่องของคุณค่าได้แล้ว จึงไม่สามารถจะเป็นวิทยาศาสตร์ที่สมบูรณ์ได้ พระธรรมปิฎกเห็นว่า

เศรษฐศาสตร์นั้นต้องอิงอาศัยคุณค่าที่เป็นนามธรรม แต่ปัจจุบันนี้เศรษฐศาสตร์ยอมรับคุณค่านั้นแต่เพียงบางส่วนบางแง่ ไม่ศึกษาระบบคุณค่าให้ตลอดสาย ทำให้เกิดความผิดพลาดในการคาดหมายหรือคาดคะเนผล^{๒๔}

คุณค่าทางจิตใจเหล่านี้จึงเป็นตัวแปรในทางเศรษฐกิจได้ทั้งสิ้น ซึ่งเราก็เห็นกันชัดๆ ว่าความขยัน ความซื่อสัตย์ ความรักงาน ความตรงต่อเวลา มีผลต่อสิ่งที่เราเรียกว่า productivity คือการเพิ่มผลผลิต รวมทั้ง efficiency คือความมีประสิทธิภาพเป็นอย่างมาก ในทางตรงข้ามความเบื่อหน่าย การคดโกง ททุจริต ความรู้สึกแปลกแยก ท้อถอย ความขัดแย้ง แม้แต่ความกลัวใจกังวลในเรื่องส่วนตัว ก็มีผลลบต่อ productivity ทำลายการเพิ่มผลผลิตนั้นได้^{๒๕}

ในแง่ของเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ การบริโภคคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการเพื่อให้เกิด

ความพึงพอใจต่อผู้บริโภค ส่วนพุทธเศรษฐศาสตร์เพิ่มเติมว่า การบริโภคคือการใช้สินค้าและบริการบำบัดความต้องการ เพื่อให้ได้รับพึงพอใจโดยเกิดคุณภาพชีวิตขึ้น หมายความว่า การบริโภคควรมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิต มากกว่าเป็นการบำบัดความต้องการแต่เพียงอย่างเดียว พระธรรมปิฎกกล่าวว่

ในกิจกรรมของมนุษย์ปุถุชน ที่จะทำให้เกิดความพึงพอใจในการบริโภคนั้น คนจำนวนมากทีเดียวเมื่อบำบัดความต้องการ เช่น กินอาหารโดยมุ่งรสอร่อย แต่กลับทำให้เกิดอันตรายต่อชีวิตร่างกาย เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น... ความพอใจไม่เป็นตัวตัดสินอรรถประโยชน์ ถ้าความพอใจนั้นไม่มาพร้อมกับการได้คุณภาพชีวิต ความพึงพอใจบางครั้งกลับเป็นตัวการทำลายอรรถประโยชน์ เช่น ทำให้คนหลงมัวเมา ทำลายสุขภาพ เสียคุณภาพชีวิต เป็นต้น

ทางเศรษฐศาสตร์นั้นเขามีหลักอันหนึ่งว่า สินค้ามีอรรถประโยชน์ โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจแก่ผู้บริโภค... หนี้ถ้ามองในแง่พุทธเศรษฐศาสตร์ก็ต้องบอกว่า สินค้าและบริการมีอรรถประโยชน์ โดยสามารถทำให้เกิดความพอใจ ในการที่ได้เสริมคุณภาพชีวิตแก่ผู้บริโภค^{๒๖}

ในสังคมปัจจุบันคนมีค่านิยมชอบอวดฐานะกัน พ้อค้านักธุรกิจจึงเอาค่านิยมนั้นมาใช้ไว้ให้เกิดความรู้สึกว่า การซื้อของแพงเป็นสิ่งที่โก้แ่แสดงถึงการมีฐานะสูง บางครั้งสินค้ายิ่งราคาแพงคนกลับยิ่งซื้อมากขึ้น เพราะอยากจะทำอวดฐานะกัน ฉะนั้นเศรษฐศาสตร์จึงขึ้นต่อเรื่องของคุณค่าเป็นอันมาก ระบบกัฎยิมหรือระบบผ่อนส่งในปัจจุบันทำให้คนสามารถซื้อสินค้าเช่นรถยนต์กันได้มากขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาสังคม เช่นการจรรยาจรติดขัด และอื่น ๆ ดังนั้นเรื่องทางเศรษฐกิจกับสังคมจึงเชื่อมโยงกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พระธรรมปิฎกชี้ว่า

พ้อค้าโฆษณาว่าความต้องการให้คนอยากซื้อสินค้า ก็สิ้นเปลืองค้าโฆษณา เอามาบวกเข้าในต้นทุน ทำให้สินค้าแพงขึ้น คนก็พากันซื้อสินค้าทั้งที่ไม่จำเป็นและแพงโดยไม่จำเป็นด้วย มีความฟุ่มเฟือย ใช้ทิ้งใช้ขว้างโดยไม่คุ้มค่า บางทีใช้เดี๋ยวนึงก็เปลี่ยน เดี๋ยวนึงก็เปลี่ยน อันนี้ก็เป็นความสิ้นเปลืองในทางเศรษฐกิจ ซึ่งมาสัมพันธ์กับค่านิยมของคนที่ชอบอวดโก้ชอบอวดฐานะ ทำให้พ้อค้าได้โอกาส

เอาไปใช้ประโยชน์ เอากลับมาหาเงินจากลูกค้าอีก คนที่มี
• คำนิยมชอบवादโก้วอดฐานะ ก็อาจจะซื้อสินค้าที่แพงโดย
ไม่จำเป็น โดยไม่พิจารณาถึงคุณภาพ เอาความโก้เก๋นี้มา
เป็นเกณฑ์ ทั้งๆ ที่แพงก็ซื้อเอา... คำนิยมของคนจึง
เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเสียดุลการค้าระหว่างประเทศ
ค่านิยมไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจโดยตรง แต่มีผลต่อเศรษฐกิจมาก ^{๓๒}

นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ถือว่า ผู้ที่บริโภคมากกว่า
ย่อมมีคุณภาพชีวิต "ที่ดีกว่า" ผู้ที่บริโภคน้อยกว่า โดยวัด
"มาตรฐานความเป็นอยู่" ด้วยปริมาณของการบริโภค
ต่อปี แต่นักเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธจะไม่เห็นด้วยกับวิธี
คิดเช่นนี้ ชูมาเกอร์อ้างว่า ในเมื่อการบริโภคเป็นเพียง
วิถีทางที่นำไปสู่คุณภาพชีวิตของมนุษย์เท่านั้น จุด
มุ่งหมายควรจะเป็นการได้มาซึ่งคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุด
ด้วยการบริโภคที่น้อยที่สุด การครอบครองและบริโภค
สินค้าเป็นเพียงวิธีการที่นำไปสู่จุดหมาย ชูมาเกอร์เห็นว่า
ปรัชญาเศรษฐศาสตร์ซึ่งลดการบริโภคและการแข่งขัน
ลงให้เหลือน้อยที่สุด และเพิ่มคุณภาพชีวิตของมนุษย์
และสันติสุขให้มากที่สุด น่าจะเป็นสิ่งที่เหมาะสมที่สุด
สำหรับชุมชนที่ต้องการพึ่งพาตนเอง ^{๓๓}

ความเรียบง่ายและความไม่รุนแรงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กัน
อย่างใกล้ชิด... ในขณะที่ทรัพยากรทางวัตถุในทุกแห่งนั้นมี
จำนวนจำกัด คนที่สนองความต้องการของตนเองด้วยการ
ใช้ทรัพยากรแต่น้อย ย่อมจะขัดแย้งซึ่งกันและกัน น้อยกว่า
คนที่ต้องการใช้ทรัพยากรจำนวนมากอย่างเห็นได้ชัด เช่น
เดียวกันผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้เป็นอย่างดี
ย่อมจะเกี่ยวข้องกับความรุนแรงในวงกว้าง น้อยกว่า ผู้ที่ชีวิต
ความเป็นอยู่ต้องพึ่งพาการค้าของระบบโลก ^{๓๔}

ในขณะที่ชูมาเกอร์เชื่อว่า ระบบเศรษฐกิจแบบ
"จิ๋วแต่แจ๋ว" (Small is beautiful) ของพุทธ-
เศรษฐศาสตร์เป็นสิ่งที่เหมาะสมกับชุมชนขนาดเล็ก
อเล็กซานดรินกลับเห็นว่าพุทธเศรษฐศาสตร์ สามารถจะ
ใช้ได้กับนโยบายทางเศรษฐกิจของโลกตะวันตกเลยทีเดียว
เพราะ "ปัจจัยพุทธ" ในตัวบุคคลแต่ละคนมีส่วนสัมพันธ์
กับการบริโภคและพฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของมนุษย์ ^{๓๕}

เขายกตัวอย่างว่า ผู้ที่มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์อาจจะ
งดกินเนื้อสัตว์ ความต้องการบริโภคเนื้อสัตว์ก็อาจจะ
ลดลงตามส่วน ในขณะที่ความต้องการในอาหารทดแทน
ชนิดอื่นเช่นพืชผักต่าง ๆ อาจจะสูงขึ้น แม้อเล็กซานดริน
จะเห็นว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสำคัญกับปัจเจก-
บุคคล ในฐานะเป็นผู้ตัดสินใจในทางเศรษฐกิจมากกว่า
และรับเอาอิทธิพลจากแรงจูงใจภายนอก (เช่นการ
โฆษณา) น้อยกว่าระบบเศรษฐกิจใด ๆ ในปัจจุบัน และ
แม้ว่าอเล็กซานดรินจะได้ให้ทรรศนะที่เป็นประโยชน์ใน
แง่อื่น ๆ เกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ก็ตาม แต่จุดเน้น
ของเขาก็ยังคงเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลและชุมชน
ขนาดเล็ก มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของโครงสร้างทาง
เศรษฐกิจโดยส่วนรวมทั้งระบบ

ค. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

พุทธเศรษฐศาสตร์เห็นว่า การใช้ทรัพยากรท้องถิ่น
ทำการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่น
นั้น เป็นวิธีการที่สมเหตุสมผลมากที่สุดในชีวิตทาง
เศรษฐกิจ การพึ่งพาสินค้านำเข้าจากแดนไกล และความ
จำเป็นที่ติดตามมาในการผลิตเพื่อการส่งออกไปยังดินแดน
และประชาชนที่อยู่ห่างไกลซึ่งไม่รู้จัก เป็นกิจกรรมทาง
เศรษฐกิจที่ไม่คุ้มค่าต่อการใช้ทรัพยากรของโลก และ
ควรจะมีเฉพาะในกรณีที่จำเป็นจริง ๆ เท่านั้น ซึ่งก็ควร
จะเป็นขนาดเล็ก ชูมาเกอร์อ้างว่า

นักเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธจะถือว่า การสนองความต้องการ
ของมนุษย์ด้วยทรัพยากรจากแดนไกลมากกว่าด้วยทรัพยากร
ที่อยู่ใกล้ เป็นสิ่งที่แสดงถึงความล้มเหลวมากกว่าความสำเร็จ
ฝ่ายแรก (นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่) มักจะอ้างสถิติที่แสดง
การเพิ่มจำนวน ดิน/ไมล์ ต่อหัวของประชากรด้วยระบบ
ขนส่งของประเทศว่าเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงความก้าวหน้าทาง
เศรษฐกิจ ในขณะที่ฝ่ายหลัง (นักเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธ)
ถือว่าสถิติอันเดียวกันนี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมที่
ไม่พึงปรารถนาเป็นอย่างยิ่งในแบบอย่างของการบริโภค ^{๓๖}

วิธีการใช้ทรัพยากรธรรมชาตินับเป็นความแตกต่าง
อีกอย่างหนึ่ง ระหว่างทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่กับ

พุทธเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์สมัยใหม่มักจะให้ความสนใจกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะที่แยกโดดเดี่ยว ออกจากระบบนิเวศในวงกว้าง ส่วนพุทธเศรษฐศาสตร์ จะคำนึงถึงเหตุปัจจัยในทุกด้านและหลักของการไม่เบียดเบียน ไม่เพียงแต่ต่อสิ่งมีชีวิตในทุกรูปแบบเท่านั้นแต่ยังต่อธรรมชาติแวดล้อมอีกด้วย พระธรรมปิฎกให้ความเห็นว่า

เมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนาอย่างนี้ หลักการทางเศรษฐศาสตร์ก็เลยมาสัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ว่า มีองค์ประกอบ ๓ อย่างสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่ องค์ประกอบ ๓ อย่างนี้คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ธรรมชาติในที่นี้จำกัดวงแคบเข้ามาในความหมายของคำว่า ecosystems ซึ่งในภาษาไทยบัญญัติศัพท์ไว้ว่า ระบบนิเวศหรือเรียกง่าย ๆ ว่า ธรรมชาติแวดล้อม เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร ก็ต้องเป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดี กับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้งสามในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น จะต้องประสานเกื้อกูลกันหมายความว่าองค์ประกอบเหล่านี้ ประสานกันด้วย และเกื้อกูลต่อกันด้วย ในการดำรงอยู่ร่วมกันและก็เดินไปด้วยกัน ^{๓๖}

ในแง่นี้เป้าหมายทั้งระยะยาวและระยะสั้นจึงเชื่อมโยงกัน กล่าวคือ การรักษาสุขภาพแวดล้อมเพื่อลูกหลานของเราในอนาคต ก็เป็นสิ่งเดียวกันกับการรักษาสุขภาพแวดล้อมเพื่อตัวของเราเองในปัจจุบัน ชูมาเกอร์ได้แยกความแตกต่างระหว่างทรัพยากรที่เกิดขึ้นใหม่ได้กับที่เกิดขึ้นไม่ได้ อีกทรัพยากรที่เกิดขึ้นได้อีก เช่น ไม้ และพลังงาน เป็นต้น ส่วนทรัพยากรที่เกิดขึ้นใหม่อีกไม่ได้ เช่น ถ่านหิน และน้ำมัน เป็นต้น เขาอ้างว่าเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ตีค่าของทุกสิ่งทุกอย่างด้วยราคา ความแตกต่างระหว่างสิ่งต่าง ๆ อยู่ที่มูลค่าต่อหน่วยของสิ่งเหล่านั้น สิ่งที่ทำกำไรให้มากที่สุดคือสิ่งที่มีเหตุผลและพึงประสงค์ตามหลักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่โดยมิได้คำนึงถึงนักกว่าทรัพยากรที่ถูกใช้ไปเหล่านั้น จะสามารถเกิดขึ้นมาทดแทนใหม่ได้อีกหรือไม่

ในพุทธเศรษฐศาสตร์ การใช้ทรัพยากรที่ไม่อาจเกิดขึ้นใหม่ได้นั้นจะต้องใช้เฉพาะในกรณีที่ทำเป็นจริง ๆ เท่านั้น และจะต้องใช้อย่างระมัดระวังโดยคำนึงถึงการสงวนรักษาในระยะยาว การใช้ทรัพยากรเหล่านี้โดยประมาทและสุรุ่ยสุร่าย นับเป็นการเบียดเบียนและเป็นความรุนแรงชนิดหนึ่ง พุทธเศรษฐศาสตร์จะถือว่าผู้ที่ดำเนินชีวิตในทางเศรษฐกิจด้วยการเผาผลาญพลังงานที่ไม่อาจเกิดขึ้นใหม่ได้อีกนั้น เป็นผู้ที่มีชีวิตดุจดังกาฝาก กล่าวอีกนัยหนึ่ง เขาใช้ชีวิตด้วยต้นทุนมากกว่าด้วยรายได้ของตนเอง ชูมาเกอร์โต้แย้งว่า

ในขณะที่ทรัพยากรของโลกในด้านเชื้อเพลิงซึ่งไม่อาจเกิดขึ้นทดแทนใหม่ได้ เช่น ถ่านหิน น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติ มีปริมาณจำกัด แต่การกระจายทรัพยากรเหล่านี้เป็นไปอย่างไม่เสมอภาคในโลก เป็นที่แน่ชัดว่า การเผาผลาญทรัพยากรเหล่านี้ในอัตราที่สูงขึ้นทุกทีนั้นเป็นการกระทำที่รุนแรงต่อธรรมชาติ อันจะนำไปสู่ความรุนแรงในระหว่างมนุษย์อย่างเกือบจะหลีกเลี่ยงไม่ได้ ^{๓๗}

การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นความหมายอีกอย่างหนึ่งของคำว่า 'ทางสายกลาง' (มัชฌิมาปฏิปทา) และเป็นหลักตัดสินใจพฤติกรรมมนุษย์ของพุทธศาสนา การไม่เบียดเบียนตนเองนั้นรวมถึงการบริโภคเพื่อให้เกิดคุณภาพชีวิตโดยไม่เกิดโทษภัยแก่ตัวเอง ส่วนการไม่เบียดเบียนผู้อื่นนั้น ในพุทธศาสนามีได้หมายเพียงเฉพาะคนเท่านั้นแต่ยังหมายถึงการไม่เบียดเบียนชีวิตทั้งปวง (อหิงสา สัพพปาณานํ) อันรวมถึงระบบชีวิตทั้งหมดที่สัมพันธ์กันในสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศอีกด้วย พระธรรมปิฎกเห็นว่า

พฤติกรรมในทางเศรษฐกิจของมนุษย์ จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเอง แต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิตเสริมคุณภาพชีวิตนั้น นี่เป็นการไม่เบียดเบียนตนและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคมและไม่ทำให้เสียคุณภาพของ ecosystems หรือระบบธรรมชาติแวดล้อม ^{๓๘}

ตามทรรคนะของพระธรรมปิฎก การผลิตเป็นคำพูดที่ลวงตาและลวงสมอง ในการผลิตเราคิดว่าเราทำอะไรให้

เกิดขึ้นใหม่ แต่แท้ที่จริงนั้นเป็นเพียงการแปรสภาพ คือแปรสภาพจากอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง จากวัตถุหนึ่งไปเป็นวัตถุอีกอย่างหนึ่ง หรือจากแรงงานอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง การแปรสภาพนี้เป็นการทำให้เกิดสภาพใหม่โดยทำลายสภาพเก่า เพราะฉะนั้นในการผลิตตามปกติจะมีการทำลายด้วยเสมอไป ท่านเห็นว่า

เราจะต้องพิจารณาเรื่องการผลิตโดยแยกออกอย่างน้อยเป็น ๒ ประเภท คือ การผลิตที่มีค่าเท่ากับการทำลาย (เช่น การผลิตที่เป็นการทำลายทรัพยากรและทำให้สภาพแวดล้อมเสีย) กับการผลิตเพื่อการทำลาย (เช่น การผลิตอาวุธยุทธโปกรณ์) มีทั้งการผลิตที่มีผลในทางบวก และการผลิตที่มีผลในทางลบ มีผลในทางเสริมคุณภาพชีวิตและในทางทำลายคุณภาพชีวิต^{๕๐}

ผลของการพัฒนาเศรษฐกิจในสมัยปัจจุบัน ดูเหมือนว่ากำลังจะนำโลกไปสู่ความหายนะ ดังจะเห็นได้

จากการพังทลายของเศรษฐกิจในชนบทของประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ การว่างงานอย่างเรื้อรังทั้งในเมืองกับชนบท และการขยายตัวของคนจนกับคนชั้นล่างในเมืองใหญ่ของประเทศทั้งโลกที่สามและโลกที่หนึ่ง โดยการขาดแคลนอาหารทั้งทางกายและทางใจ ในสภาพการณ์เช่นนี้พุทธเศรษฐศาสตร์อาจจะเป็นทางเลือกใหม่ของโลกในปัจจุบัน พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นการใช้หลักจริยธรรมในพฤติกรรมทางเศรษฐกิจ พุทธเศรษฐศาสตร์มิใช่เป็นเรื่องของการหวนกลับไปสู่สังคมเกษตรกรรมตามแบบอย่างชาวพุทธดั้งเดิม แต่เป็นเรื่องของการค้นหาหนทางที่ถูกต้องในการพัฒนาทั้งเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และเทคโนโลยีในสังคมสมัยใหม่บนพื้นฐานของการทำงานที่ดี สวัสดิภาพของคนงาน การกระจายรายได้ ที่เป็นธรรมและการอนุรักษ์ระบบนิเวศของโลก ตามหลักจริยธรรมในพุทธศาสนา

การอ้างอิง

๑. อัง. ฅฎก. ๒๒/๓๘๔
๒. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘), หน้า ๖
๓. อ้างแล้ว, หน้า ๕
๔. อ้างแล้ว, หน้า ๓
๕. อ้างแล้ว, หน้า ๔๔-๔๕
๖. Glen and Barbara Alexandrin, "Toward A Buddhist Economics," in Glen Alexandrin, *Buddhist Economics* (Villanova: Department of Economics, Villanova University, 1992), p. 129
๗. E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered* (New York: Harper & Row, Publishers, 1975), p. 57
๘. สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างท่าทีต่อความมั่งคั่งกับท่าทีต่อการแสวงหาความหลุดพ้นในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ดู Russell F. Sizemore and Donald K. Swearer (editors), *Ethics, Wealth, and Salvation: A Study in Buddhist Social Ethics* (Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 1990)
๙. Glen and Barbara Alexandrin, "Toward A Buddhist Economics," p. 134-136
๑๐. อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๗
๑๑. อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๘

๑๒. John C. Raines, *Tools and Common Grace*, in William Birmingham et al (editors), *Cross Currents: Religion and Intellectual Life*, Vol. 40, No. 3 (New Rochelle, New York: The Association for Religion and Intellectual Life, College of New Rochelle, 1990), p. 315
๑๓. Walpola Rahula, *What the Buddha Taught*, revised and expanded edition with texts from *Suttas and Dhammapada*, foreword by Paul Demieville (New York: Grove Press, Inc., 1974), p. 82
๑๔. E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful*, p. 55
๑๕. พระธรรมปิฎก, *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๒๗-๒๘
๑๖. อ้างโดย E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful*, p. 56. See J. C. Kumarappa, *Economy of Permanence* (Rajghat, Kashi: Sarva-Seva Sangh Publication, 4th edition, 1958)
๑๗. Walpola Rahula, *What the Buddha Taught*, p. 82
๑๘. อ้างแล้ว, หน้า ๘๓
๑๙. Sigalovada Sutta (abridged), *Dighanikaya III*, pp. 180-93, quoted in H. Saddhatissa, *The Buddha's Way* (New York: George Braziller, 1971), pp. 105-107
๒๐. Glen and Barbara Alexandrin, "Toward a Buddhist Economics," p. 140
๒๑. อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๑
๒๒. พระธรรมปิฎก, *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๑๔
๒๓. อ้างแล้ว, หน้า ๒๗
๒๔. E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful*, p. 55
๒๕. อ้างแล้ว, หน้า ๕๗
๒๖. อังคุดตนิคาย ๓/๓๕๐, ๓๕๒
๒๗. พระธรรมปิฎก, *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๓๑-๓๓
๒๘. Walpola Rahula, *What the Buddha Taught*, pp. 81-82.
๒๙. พระธรรมปิฎก, *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๑๖
๓๐. อ้างแล้ว, ๑๒-๑๓
๓๑. อ้างแล้ว, หน้า ๓๙-๔๐
๓๒. อ้างแล้ว หน้า ๑๑
๓๓. E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful*, p. 57-58
๓๔. อ้างแล้ว, หน้า ๕๘-๕๙
๓๕. Glen and Barbara Alexandrin, "Toward a Buddhist Economics," p. 137
๓๖. E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful*, p. 59
๓๗. พระธรรมปิฎก, *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๔๑
๓๘. E. F. Schumacher, *Small Is Beautiful*, p. 61
๓๙. พระธรรมปิฎก, *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, หน้า ๔๑
๔๐. อ้างแล้ว, หน้า ๓๔

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๘.
- Alexandrin, Glen and Barbara. "Toward A Buddhist Economics." In Glen Alexandrin, *Buddhist Economics*. Villanova: Department of Economics, Villanova University, 1992.
- Kumarappa, J. C. *Economy of Permanence*. Rajghat, Kashi: Sarva-Seva Sangh Publication, 4th edition, 1958.
- Rahula, Walpola Sri. *What the Buddha Taught*. Revised and Expanded Edition with Texts from *Suttas and Dhammapada*. Foreword by Paul Demieville. New York: Grove Press, Inc., 1974.
- Raines, John C. *Tools and Common Grace*. In William Birmingham et al (editors), *Cross Currents: Religion and Intellectual Life*, Vol. 40, No. 3, New Rochelle, New York: The Association for Religion and Intellectual Life, College of New Rochelle, 1990.
- Saddhatissa, H. *The Buddha's Way*. New York: George Braziller, 1971.
- Schumacher, E. F. *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*. New York: Harper & Row, Publishers, 1975.
- Sizemore, Russell F. and Donald K. Swearer (editors), *Ethics, Wealth, and Salvation: A Study in Buddhist Social Ethics*. Columbia, South Carolina: University of South Carolina Press, 1990.